

Anton Berišaj

Filološki fakultet

Univerzitet u Prištini

Književnost kao ratni diskurs ***Albanski i srpski pisci u „ratu rečima“***

Apstrakt:

U ovom eseju se nudi teorijski i eksplanatorni model *književnog ratnog diskursa*, koji se sagledava kroz tri njegove značajne odrednice: 1. *književni ratni diskurs* je diskurs koji nužno stvara posebne referencijalne odnose sa određenim kontekstom, to jest sa *realnom i simboličkom moći*, politikom i njenim akterima, putem preslikavanja funkcija teksta u kontekst i posebnih retoričkih smislotvornih strategija, te uspostavljanjem specifičnog modela komunikacije; 2. *književni ratni diskurs* je sveobuhvatan – u sebi, u „svom okrilju“, može obuhvatiti i posebne diskurse – teorijske, religijske, naučne, pravne, političko-istorijske itd. Književni ratni diskurs, i ratni diskurs po sebi, deluje kao sveobuhvatajući diskurs – koji stremlji da dopre (u velikoj meri to i uspeva da postigne) čak do krajnje infinitezimalne tačke komunikacijskog prostora – i koji vlada tim prostorom isključujući iz njega Drugog, oduzimanjem prava na prostor Drugim akterima i Drugaćijem diskurzivnom delovanju (koje bi omogućilo projekciju i stvaranje drugačijih *političkih* odluka); 3. *književni ratni diskurs* je *kanibalistički* diskurs – diskurs koji simbolički proždire svoju „temu“, ali i druge tekstove i diskurzivne subjekte koji svojim odlikama ne pripadaju polju ratnog diskursa, stvaranjem sveobuhvatnog *okvira referencije* (Goodman, 1978), naravno posmatran uvek i u relacijama i funkcionalnim veličinama pod 1. i 2. Prava „tema“ tog diskursa jeste uništavanje Drugog, *hranjenje životom Drugih* i nalaženje *zadovoljstva i erosa* (Barthes, 1975) u tom „proždiranju“.

Ključne reči:

diskurs, književni ratni diskurs, kontradiskurs, model komunikacije, figure moći

Throughout history, identity thinking has been something deathly, something that devours everything.

Theodor W. Adorno

I. Uvodne metodološke napomene

Na prvi pogled paradoksalno je govoriti o književnosti kao ratnom diskursu, budući da se *ideja književnosti* odnosno institucija zvana *književnost* uglavnom posmatrala u okviru neokantijanskih teorijskih paradigmi relativno autonomnom u okviru diskursnog polja, kako zbog kompleksnih referencijalnih odnosa sa *vanknjiževnom zbiljom*, tako i zbog svojevrsne *differentia specifica* njene umetničke i estetske *aure*. Ipak, *ovu čudnu instituciju zvanu književnost* (Derrida, 1992), odnosno neka njena tekstualna i diskursna očitovanja tokom devedesetih godina u srpskoj i albanskoj književnosti, pokušaćemo da razmotrimo iz perspektive književne semiotike (Jakobson, 1966; Jakobson, 1987; Lotman, 1976; Lotman, 2000) i semiotike/pragmatike (Johansen, 2002; Johansen/Larsen, 2002), imajući u vidu burdijeovske postavke o simboličkoj moći (Bourdieu, 1991), kao i van Dijkove i fukoovske postavke o rasističkom/ratnom diskursu (Fuko, 1998; van Dijk, 2008).

Kao svaki drugi diskurs, i književni diskurs je umrežen u polje moći i uspostavlja specifične relacije sa sistemom političke i simboličke dominacije. Čak, kako navodi Džin Betke Elštajn, „ne možemo razlučiti 'sam rat' kao entitet odvojen od moćne književne tradicije koja uključuje pesme, epove, mitove, zvanične istorije, istorije u prvom licu, kao i artikulisane teorije [...] Rat i diskurs o ratu su sjedinjeni u političkoj stvarnosti“ (Elštajn, 1995, 553).

S druge strane, prema Fukou rat je, u određenim diskurzivnim praksama, skoro univerzalna kategorija koja prožima i svoju suprotnost – mir. „Rat je motor ustanova reda: mir, u najmanjem od svojih zupčanika, potmulo vodi rat. Drugačije rečeno, ispod mira treba dešifrovati rat: rat je sama šifra mira. Mi smo, dakle, u ratu jedni protiv drugih. Bojno polje prožima čitavo društvo, neprekidno i neprestano i to bojno polje svakog od nas postavlja u jedan ili drugi tabor. Nema neutralnih. Nužno smo nečiji neprijatelji. Jedna binarna struktura prožima društvo“ (Fuko, 1998, 67).

Uprkos ovakvom *tužnom i mračnom diskursu*, koji ni kod Fukoa uostalom nema univerzalnu heurističku vrednost, te činjenice da su *nam ratovi dati kao tekstovi*, naša je intencija da u ovom ogledu ponudimo predlog eksplanatornog modela funkcionisanja književnosti kao ratnog diskursa, kao i logike i glavnih svojstava tog diskursa. Pitaćemo se u kojoj meri i pod kakvim uslovima književni diskurs postaje ratnim diskursom, i to polazeći od nekoliko ključnih postavki koje se tiču specifičnog modela književne komunikacije koji omogućava pojavu takvog diskursa, kao i figure pisaca kao glavnih aktera tog diskursa. Ove teorijske postavke ćemo pokušati da razradimo na ograničenom tekstualnom korpusu (na nekoliko pregnantnih pesničkih tekstova iz

devedesetih godina prošlog veka, kao i fragmente *diskurzivnih činova* i liminalnih žanrova – *dnevničkih zapisa* itd.), jer bi detaljna analiza obimnije tekstualne produkcije i književnog diskurzivnog polja premašila opseg ovog teksta.

II. Pisici kao figure moći i diskurzivna figura drugog

1. Krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina dvadesetog veka *književnici/intelektualci* su stupili u *političko polje moći* osnivajući političke partije, učestvujući u institucijama vlasti i upravljanja. Tako će, na primer, poznati srpski romanopisac Dobrica Ćosić postati i predsednik Savezne Republike Juoslavije, dok će Vuk Drašković (takođe romanopisac) i Milan Komnenić (pesnik) osnovati političku partiju SPO, koja će u izvesnom periodu (do 1999. godine) zastupati konzervativna nacionalistička gledišta. S druge strane, na Kosovu će upravo Udruženje književnika Kosova postati sedištem političkih aktivnosti: odatle je ponikao Demokratski savez Kosova i njegov predsednik Ibrahim Rugova, koji će kasnije postati i predsednik Kosova. Oni će tako u sopstvenoj ličnosti objedinjavati skup intelektualnih i društvenih moći (Burdije, 2003, 300 et passim), to jest neće posedovati samo *simbolički kapital* i *simboličku moć*, već za izvesno vreme i stvarnu moć u *polju politike*. Po Fukou, *sami intelektualci su agensi tog sistema moći – ideja njihove odgovornosti za „svest“ i diskurs je deo sistema* (Foucault/Deleuze, 1977, 207). Dakle, ovde se više ne radi samo o ideji autora kao *principa grupisanja diskursa, koji se zamišlja kao jedinstvo i poreklo njihovog značenja, kao fokus njihove koherencije, već je autor taj koji daje uznemirujućem jeziku fikcije njegova jedinstva, čvorove koherencije, i njegovo umetanje u polje realnog* (Foucault, 1981, 58).

Posebnu ulogu u tom sistemu su imali upravo književnici. Krajem osamdesetih u čuvenoj Francuskoj 7 – sedištu Udruženja književnika Srbije – u *razgovorima* vođenim aprila 1988. godine između srpskih i albanskih pisaca sa Kosova, poznati srpski pesnik Milan Komnenić je izgovorio reči:

Gospodo, mi smo u ratu... Što se mene tiče, ništa vam ne verujem. Nemojmo se čuditi što nasilje već sutra može da rodi novo nasilje... Među nama sloge nema, niti pomirenja može biti... Ako bude morao u ponor, srpski narod će, kao pre pola veka, za sobom povući ceo svet, koji je prema njegovoj sudbini toliko ravnodušan... (NIN, 1. maj 1988, 34-35). Uz propratni komentar u NIN-u: „Čuo se aplauz. Jeza se nije čula“. (Horvat, 1989) [T1]190

Iskaz u obliku konstativa „*Gospodo, mi smo u ratu...*“, predstavlja pravi *simbolični performativ* proglašenja rata (deset godina pre stvarnog izbijanja rata/ratnog konflikta na Kosovu), odnosno ekstreman slučaj simboličke dominacije, označavajući tako implicitno ne samo *diskurzivni* već i stvarni rat na zapadnom Balkanu. Kao da time potvrđuje fukoovska postavka da diskurs i diskursne formacije prethode „objekatima, su-

¹⁹⁰ Oznakama T1...Tn, označavaće tekstove koji su predmet analize i interpretacije, u cilju lakšeg i preglednijeg upućivanja na iste.

bjektnim pozicijama, konceptima i strateškim izborima“ i uslov su njihovog nastanka (Johansen, 2002, 76). Slične diskurzivne strategije su vladale diskurzivnim poljem skoro dve decenije, a u velikoj su meri aktivne i danas (Čolović, 2008), među albanskim piscima posebno transformisane u *esenecijalistički etnocentrični diskurs*, koji se zasniva na *martirologici* i *nekrologici*, te na svojevrsnom kontradiskursu, koji u sebi uvek ima nasilni potencijal *ratnog diskursa*.

U takvom diskurzivnom i simboličnom polju pesnik Milan Komnenić piše pesmu pod nazivom *Susedi* (objavljena i u antologiji pod naslovom *Kosovo – sveta srpska zemlja*):

Susedi

*Nasrću, kidišu, razvrću,
otimlju,
haraju, potiru, zgaraju, seku,
grobove zaoravaju,
unizuju, izgone
pale, u Štimlju,
uz Sitnicu, suznu reku,
Metohijom i niz Drim,
plaču jabučari posle sekire,
riče oslepela
stoka,
gore ikone
i cvili dim
iz konaka, na kome razbiše zvekire,
pište rize i žitija,
jecaju raspela.*

*A u groznici, u studij,
dok se srce ledi,
strepimo da bi
i na onom svetu
ovi isti ljudi
mogli da nam budu susedi.*

[T2]

U modelovanju monstrozne figure neprijatelja autor primenjuje poznatu diskurzivnu strategiju u kojoj je *jezik emocionalno prezasićen*, kako u **T1** tako i u **T2**. Zapravo, Komnenićeva pesma (**T2**) predstavlja dalju eksplicaciju *tvrdnji* iz „dijaloga“ sa albanskim piscima. Kako navodi Šjerve u kontekstu interpretacije političkog diskursa futurizma i njegovih veza sa italijanskim fašizmom:

U cilju efektivnijeg komuniciranja ideologije rata potrebni su ne samo određeni argumenti koji bi mogli biti naučno legitimisani, već oni koji mogu da se diskurzivno primenjuju na način koji je lako pojmljiv, i koji garantuju što je moguće šire odobravanje ljudi koji su primili tekst. Jedna od strategija za postizanje ovog cilja je emocionalno punjenje jezika stvaranjem stereotipa i upotrebom slogana. Naširoko poznate značenjske reference uvode se u nove kontekste, gde one oživljuju nesvesne konotacije i emocije. (Schjerve, 1989, 67)

2. Diskursna strategija ovih tekstova ide dalje i oslanja se na nekoliko tipičnih odlika rasističkog diskursa koje navodi Van Dijk, uključujući:

- *zvučni/ritmički aspekt* (u **T1** i **T2** prevlađuju insolentna/drska intonacija i dikcija);
- *sintaksu*, kojom se naglašava odgovornost Drugih za akcije, kojima se pripisuje ekstremno nasilje nad „Nama“;
- *rečnik*, selekcija reči sa krajnjim negativnim značenjem koje se odnosi na „Njih“;
- *lokalno i globalno značenje diskursa* (gde se lokalizuje i ističe pozitivna topika za „Nas“, a negativna za „Njih“ – kao što su laž, zločin, nasilje, koje u **T2** dobijaju apokaliptične razmere;
- *sheme*, odnosno *konvencionalne forme globalne diskurzivne organizacije*, u kojoj se ističu „Naše Dobre stvari“ i „Njihove Loše stvari“;
- *retorička sredstva*: metafora, metonimija, hiperbola, figure ponavljanja, kumulacija, ironija/sarkazam itd., ponovo u cilju usmeravanja pažnje na pozitivne/negativne informacije o „Nama“/„Njima“;
- *govorni činovi*: na primer, optužbe za „Njihovu“ derogaciju, ili odbrana u cilju legitimisanja diskriminacije koju „Mi“ preduzimamo;
- *interakcija*: na primer, prekid komunikacije, ili (apriorno) neslaganje sa Drugim, iskazivanje nepoverenja (na primer, *ja vam ništa ne verujem... itd.*), i drugi oblici interakcione diskriminacije (v. van Dijk, 2008, 104–105).

Ove „standardne“ diskurzivne strategije dobijaju još dodatnih sofisticiranih odlika putem stvaranja intertekstualnih mreža sa religijskim/eshatološkim, to jest proročanskim diskursom kao ishodištem rasističkog/ratnog diskursa, koji koristi „čitavu jednu narodnu i nazovi srednjevekovnu mitologiju da bi državni rasizam funkcionisao u ideološko mitskom pejsažu koji se približava pejsažu narodnih borbi koje su u jednom trenutku mogle da daju, nose i omogućće formulisanje tema borbe rasa“ (Fuko, 1998, 103). U brojnim tekstovima antologije *Kosovo – sveta srpska zemlja* biće takođe prizvana tema *povratka heroja* (Car Lazar i ostali heroji iz epsko/„sakralnog“ kosovskog ciklusa) (Munćan, 1999).

3. Ovaj „goraki i pristrasni diskurs temeljnog rata“ (Fuko, 1998, 77) biće aktuelizovan i u tekstovima albanskih pesnika u vidu „*kontra*“-*diskursa*, to jest diskursa koji predstavlja svojevrsnu *diskurzivnu projekciju u ogledalu*, kojom se stvara diskurzivna *monstruozna figura* Drugog (u ovom slučaju pripadnika srpske zajednice). Tako, primera radi, pesnik Agim Vinca¹⁹¹ u pesmi *Dar* (objavljenoj u knjizi izabranih pesama pod interesantnim *diskursnim naslovom Pismo Bogu/*

¹⁹¹ Agim Vinca (1947), pesnik, književni kritičar i profesor na Univerzitetu u Prištini. Autor više pesničkih zbirki, književnih studija i publicističkih dela. Dobitnik književne nagrade za životno delo Ministarstva za kulturu Republike Kosovo.

Letër Zotit/), u tipičnoj diskurzivnoj *formi dijaloga* modelira *figuru radikalno Drugog* simbolički vezujući diskursnu *figuru deteta* sa oružjem, tom *moći smrti* (Fuko, 2010, 154):

DAR

Deda pita unuka
Šta želiš za rođendan.
Pušku! U glas će dete
Kao iz puške.
A zašto pušku? Šta će ti puška, sine moj?
Da ubijem ljude sa belim kečetima!
Da ne ostane ni jedan na licu zemlje!
Eto zašto.

Deda i unuk se dogovoriše
Svečano
O ovom daru.

Zatim pade noć
I uzme ih u krilo
Sa kalašnjikovim i šajkačom.
(1989-1999)
(Vinca, 2008, 90)

[T3]

Retoričke strategije preko figura *dede* i *unuka*, te sinegdohska upotreba *kečeta* i *šajkače*, stvaraju figuru kolektivnog subjekta, čija se intencija ostvaruje paradoksalno preko *ubilačke intencionalnosti deteta*, to jest intencije kolektivnog subjekta koji (analogno kao u **T2**) *namerava da „Nas“ uništi. Fiktivni diskursni svet* autor datiranjem teksta (1989-1999) ukotvljuje u realni kontekst istorijsko-političkog i životnog sveta, čime dodatno usmerava pažnju čitaoca.

U drugom tekstu, *oružje* postaje figurom kulturnog pamćenja, koje svakako mora biti „nacionalno“:

Dečak sa revolverom
*Avni Rustemiju*¹⁹²
...
Tog dana, tog trenu,
neki klošar, neki trubadur, neki šansonjer

¹⁹² Avni Rustemi, poslanik albanskog Parlamenta tokom dvadesetih godina dvadesetog veka, izvršio je atentat nad Esad Pašom, koji u albanskoj historiografiji slovi za izdajnika nacionalnih interesa, u Parizu 13. juna 1920. godine. Omiljena je figura albanskog političko-istorijskog diskursa.

*mogao je recitovati Gijoma Apolinera
a dečak sa stenovitog Balkana
ulazio je u sećanje nacije sa revolverom u ruci.
[T4] (Vinca, 2008, 51)*

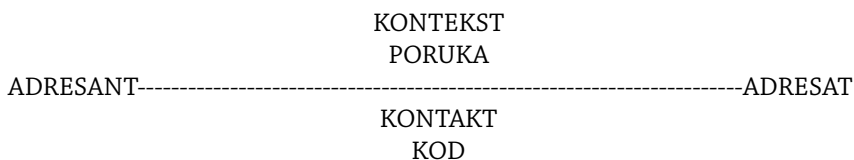
Ako je pamćenje zajednice po definiciji kulturno pamćenje, to jest „sistem koji proizvodi i održava u opticaju sve one informacije koje određuju čoveka“ (Juvan, 2011, 280), to pamćenje u ovakvim diskursnim strategijama mora biti figurirano posredstvom *moći smrti*, koje se sa-protiv-postavlja figurama *života* (klošar, trubadur, šansonjer...).

4. Gotovo u svim navedenim tekstovima na diskurzivan način modelira se takozvano *prenapregnuto MI*, odnosno „samoostvarenje u zajednici zamišljenoj kao supstanca koje se događa tek u dvostrukom razlaganju: u razlaganju sopstva u jednome MI i ova-ga MI u propasti“ (Bilefeld, 1998, 296). Zapravo, ovaj tip kulture i diskursa stvara takve modele koji su već viđeni u istorijskom iskustvu. To konstatuje i Lepenies kada navodi Santajaninu radikalnu kritiku egotizma u nemačkoj filozofiji, koji smatra da su „zlode-la nemačke vojske bila posledica nemačkog mišljenja koje se odlikuje perverznom du-hovnom intimom i upornom usmerenošću na vlastito ja“ (Lepenies, 2009, 34).

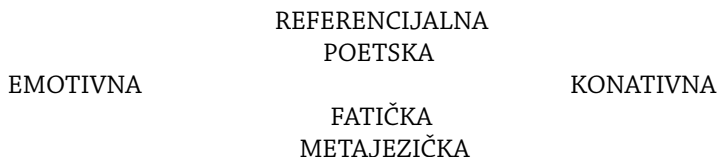
Ovakva tekstualno/diskurzivna očitovanja odnosa MI i ONI vode nas razmatranju modela komunikacije koji uslovljava, formatizuje i daje posebnu učinkovitost književ-nom ratnom diskursu.

III. Komunikacijski model književnog /ratnog/ diskursa

Književni diskurs, uostalom kao i drugi diskursi, svoju posebnost i punu funkcio-nalnost dobija u procesu i određenim, za nj tipičnim, komunikacionim kontekstima. Jakobsonov model govornog događaja (Jakobson, 1966, 290) može se slobodno sma-trati i modelom *diskurzivnih akata/činova*, odnosno teoretskom matricom diskursa uopšte:

Svakom strukturnom elementu ovog modela se pripisuje i određena „funkcija“.

U književnom ratnom diskursu adresanti/autori, osim *emotivne* ili *ekspresivne* funkcije koje im pripisuje Jakobson, dobijaju i dodatne *funkcionalne* i *simboličke* atribute (predložene u **II/1**) kao *figure moći*, te u *razlaganju sopstva u jednome MI (II/3)*. Konativna funkcija se ukida u potpunosti, jer poruka diskursa dobija karakteristike tipičnog *rasističkog diskursa (II/2)*, čime se ukida i osnovni model komunikacije JA-----ON/A, odnosno adresat postaje *kolektivno MI*, čijem se formatizovanju u domenu ekstremene *ideologije dominacije* podvrgavaju referencijalna, to jest *denotativna* i/ili *kognitivna* funkcija diskursa, ali i poetska funkcija, koja se po Jakobsonu ostvaruje putem „usmerenosti (Einstellung) na poruku kao takvu, dovođenje u fokus poruke zarad nje same“ (Jakobson, 1966, 294). Čak, i najapstraktnija funkcija – metajezička – koja se odnosi na kod/jezik, u ovom diskursu dobija specifično političko značenje. Dakle, i endodiskurzivne strukturne karakteristike, stil i retorika kao „mehanizam stvaranja smisla“ (Lotman, 2004, 53 et passim) stavljaju se u funkciju *simboličke eliminacije radikalno Drugog*.

U ovom kontekstu i u opštim naznakama, mogli bismo se složiti sa određenjem *ratnog diskursa* kao *govora mržnje*, zajedno sa svojim naličjem – *eufemističkim govorom*, koji je izneo Bugarski. On definiše govor mržnje „kao obuhvatan naziv za verbalno izražavanje mržnje, šovinizma, ksenofobije, rasizma i drugih negativnih kolektivnih osećanja“.

To je osobito žestok oblik javnog difamiranja ili invektive sa ciljem identifikacije, satanizacije i mogućeg uništenja neke etničke, nacionalne, rasne, konfesionalne, socijalne ili političke grupacije, što u ratnim uslovima može biti i najava moguće fizičke likvidacije (Bugarski, 2001, 117).

Prema njemu, taj govor je postao operacionalan i posebno učinkovit u masovnim medijima pre i tokom ratnih konflikata devedesetih. Može se reći da ovakva vrsta diskursa na referencijalnom nivou uvek uspostavlja implicitne i/ili eksplicitne simboličke i per-formativne relacije sa *državnim ratnim strojem (T1 i T2)* i/ili sa *nomadskim ratnim strojem (T3 i T4)* (Deleuze/Guattari, 1987, 351 et passim).

Književni ratni diskurs operiše u sklopu opšteg sistema autokomunikacije, ali kao poseban njegov oblik. Prema Lotmanu, u sistemu komunikacije JA ----- JA dolazi do kvalitativne transformacije informacija u procesu komuniciranja. Adresant (JA) prenosi poruku samom sebi, „on unutar sebe preinačuje svoje biće, budući da biće neke ličnosti možemo da tumačimo kao individualni skup socijalno važnih kodova, a taj skup se ovde menja u procesu akta komunikacije“ (Lotman, 2004, 31).

U književnom ratnom diskursu sistem JA ----- JA se transformiše u sistem

MI → →MI

← ←

koji ima za posledicu transformaciju MI i njegovo ideološko premeštanje u polje *rasističkog diskursa*, i gde je DRUGI isključen iz komunikacijskog modela. On je „premešten“, „progutan“ u okviru poruke.

IV. Etnocentrični diskurs kao ratni diskurs

U tekstovima i diskursima koji podležu ovakvom modelu komunikacije, obično preovlađuje „primitivni ‘kolektivni denominator’“ (Kristeva, 1993, 3), to jest ostvaruje se diskurzivna strategija stvaranja identiteta u okviru kojeg JA postaje neodvojivo od MI, uranjajući u to *kolektivno „sopstvo“*, pa se sledstveno tome komunikacija odvija na relaciji

gde je adresat ON/DRUGI ne samo isključen iz polja komunikacije, već se kao takav želi „izbrisati“, „očistiti“. U svojim dnevničkim zapisima Dobrica Ćosić uvodi ono što Apaduraj naziva diskursnim mehanizmom *kontrastne identifikacije* (Apaduraj, 2008, 61), između Albanaca i Srba: „Taj socijalni, politički i moralni talog tribalnog varvarskog Balkana uzima za saveznika Ameriku i Evropsku uniju protiv najdemokratskijeg, najcivilizovanijeg, najprosvećenijeg balkanskog naroda – srpskog naroda“ (Ćosić, 2000, 211), **(T5)**

Zapravo, Ćosić čak ni ne imenuje Drugog, kao da je svestan benjaminovske ideje da je „ime tačka u kojoj nesavršeni ljudski jezik dodiruje čisti, božanski jezik“ (Aichele, 1997, 75), te da Drugi svakako nije dostojan imenovanja, to jest prizivanja u postojanje.

Reč je o strategijama konstrukcije identiteta koje Apaduraj naziva predatorskim identitetima i „čija društvena konstrukcija i mobilizacija iziskuju istrebljivanje drugih, bliskih društvenih kategorija“ (isto). To posebno važi ako se radi o „mapi svetog nacionalnog prostora“, kakvu predstavlja Kosovo među mnogim pesnicima (Munčan, 1999), za koje „Kosovo nije drugo do prestvoreno i posrbljeno Jevanđelje...“ (Bečković, *NIN*, 8. april 2004).

Ova diskurzivna konstrukcija predatorskog identiteta, prema Apaduraju, *mobiliše razumevanje sebe kao ugrožene većine*, što se jasno ogleda u **T2** i u njegovom diskursnom naličju u **T3**. Na ovakvim književnim i analognim političko-istorijskim i „pravnim“ diskursima se zasnivaju predatorski identiteti

u kojima je ideja o narodu jedne države uspešno svedena na princip etničkog singulariteta, tako da se postojanje čak i najmanje manjine unutar nacionalnih granica doživljava kao nepodnošljivo narušavanje čistote nacionalne celine...

Zato svaka manjina, kao podsetnik na taj mali, ali neprijatan nedostatak, izaziva poriv za čišćenjem (Apaduraj, 2008, 63).

Na analognom komunikacijskom modelu se zasnivaju druge afilijacije etnocentričnog i esencijalističkog diskursa, u kojima se himnizira *rat*:

Balada za mog ujaka Š.K.

*... Moj ujak , Š.K., doživotni ljubavnik etničke Albanije
Umro je pre oslobođenja Kosova
Pre nego što su Adem i drugovi okrenuli pushku shkjauu¹⁹³
On, koji je tako dobro znao da sloboda nikada ne dolazi bez prsta na okidaču,
I da njenu pesmu niti jedno saze ne peva ka' tufek!
(Vinca, 2008, 196) (T6)*

To je naravno utkano u mreže etno-nacionalističkog diskursa, koji se sliva u diskurs zasnovan na *martirologici* i *nekrologici* (Asurmendi et al., 2002):

Omaž za Prekaze¹⁹⁴

*Prekaze nema visokih zdanja
ni tornjeva i veličanstvene zvonike.
Prekaze ima staru kulu pogođenu granatama
i novu kulu gde se ljuljaju kolevke.*

*Ne zaboravljajući, naravno, ni groblje.
Ah, groblje!*

*Prekaze nije Troja, ni Čanakale il' Termopili
Prekaze je obično selo, koje se rađa i umire albanski
i rat vojuje ratnički – bez zadržke!
(Vinca, 2008, 53) (T7)*

U gore navedenom tekstu, čak i *metajezička funkcija* se postavlja u kontekst etnonacionalističke mitske temporalnosti *rađanja-umiranja* i, naravno *figure rata* koji takođe u ovakvom književnom diskursu dobija simboličku svestremenost.

¹⁹³ Shkja – pežorativan pučki naziv za Slovence, posebno Srbe, analogan Šiptarima za Albance.

¹⁹⁴ Prekaze je selo u kojem je marta 1998. godine, zajedno sa svojom porodicom poginuo Adem Jašari („legendarni komandant OVK“ – kako se figurira u političko-istorijskom i medijskom diskursu na Kosovu) u okršaju sa snagama srpske policije.

Iako se u određenim sociolingvističkim studijama može naići na razumevanje „odgovora manjina“, kao što to tvrdi Alen, smatrajući da one tako „nadomeštaju socijalnu nepravdu i pružaju dignitet nametnutom manjinskom statusu“ (Allen, 1983, 133), ipak ovakva vrsta kontradiskursa, koji se bazira na „subjektivnom etnocentrizmu i predrasudama“, *proizvodi i reproducira konflikt među grupama*. Jer, kako navodi Kristeva, „defanzivna mržnja, kult porekla veoma lako klizi u mržnju progona“ (Kristeva, 1993, 3). Tako, čak i samo upotreba *etničkih nadimaka* (na primer *šiptari i shkja* koji su sasvim „uobičajeni“ u javnoj komunikaciji) predstavlja „oružje ideologija u etničkim odnosima“ (Allen, 1983, 133).

V. Književni ratni diskurs i njegova simbolička moć

U ogledu „Čisti rat“ Pol Virilio navodi da je „pojam rata osnovni pojam naše civilizacije“ (Virilio, 1995, 565), te parafrazirajući Sun Cua iznosi da se „ratna mehanika razvija kao vatra koja, šireći se, sve poždire ispred sebe“ (isto, 570). Naime, nije teško ustanoviti da ratni diskurs stremi „proždiranju“ svih ostalih diskursa, i to u dve ravni: 1. u unutardiskurzivnoj logici – gde taj diskurs „proždire svoju temu“; i 2. u odnosu na ostale diskurse koje potčinjava i „proždire“ u svom diskursnom prostoru, čak i one koji nastoje da se legitimišu kao antiratni diskursi, putem dodeljivanja njihovim diskurzivnim subjektima *ratne uloge neprijatelja* i smeštajući ih u polje *antidiskursa*. Možda najinteresantniji slučaj je *postupak aproprijacije*, kada se određeni tekst (kao recimo pesma Čarlsa Simića u antologiji *Kosovo – sveta srpska zemlja*) uvodi u *okvir referencije* (Goodman, 1978) književnog ratnog diskursa.

Polazeći od već iznetih modaliteta funkcionisanja književnog ratnog diskursa, te „relacije kontigviteta, sličnosti i konvencionalosti između tekstovnog univerzuma i životnog sveta“ (Johansen, 2002, 422), koji podvrgava tansfiguraciji i intenziviranju (isto), možemo govoriti o ogromnoj simboličkoj moći književnog ratnog diskursa. I to, posebno, imaju li se u vidu dve teoretske postavke književne semiotike:

1. Lotmanova postavka da je umetnički tekst drugostepeni modelativni sistem, te da je „ideja u umetnosti uvek model, jer ona uspostavlja sliku stvarnosti“ (Lotman, 176, 44), odnosno „umetnička poruka tvori umetnički model neke konkretne pojave – umetnički jezik modeluje univerzum u njegovim najopštijim kategorijama, koje, budući da čine najopštiji sadržaj sveta, predstavljaju formu postojanja konkretnih stvari i pojava“ (isto, 50). Ako ovome dodamo odredbu da „jedan te isti tekst može da igra ulogu koda i ulogu poruke, ili, oscilujući među tim polovima i jednog i drugog istovremeno“ (Lotman, 2004, 44), te da *kultura pamti umetničke jezike prošlosti* (mogli bi se dodati i poruke koje su u književnom diskursu nerazdvojne od koda), onda nam je jasno od kakvog je uticaja, koliko je rezistentan i koliki reaktualizujući potencijal ima i književni ratni diskurs, posebno ako se ima u vidu i diseminacijski potencijal književnog /ratnog/ diskursa, koji putem tragova, fragmenata, figura, simbola, itd., prodire u sve druge diskurse i diskurzivno polje u celini.

2. Druga postavka se tiče *zadovoljstva/uživanja u tekstu* (Barthes, 1975). I za Lotmana su *estetsko uživanje* i *čulno uživanje* inherentni umetničkim tekstovima. Tekst (dodacemo i diskurs, jer zapravo takvo značenje ima gotovo uvek u njegovim razmatranjima), čak i „snagom svoje fizičke materijalnosti može da deluje na naša čula i da nam pruža osećanje radosti ili patnje“ (Lotman, 1976, 96–98). Čulno uživanje, prema njemu, pretpostavlja primenu višekratnih i raznih kodova, kao i dobijanje informacija iz nesistemskog materijala, dok se intelektualno uživanje može razumeti kao dobijanje informacije iz sistemnosti. Kreativni proces enkodiranja i dekodiranja pruža intelektualno uživanje (proces pretvaranja neznakovnog materijala u znakove) i fizičko uživanje (koje stvara priroda teksta kao *kvazimaterijalno tkivo*, koji putem znakova stvara virtualnu fizičku realnost) (Lotman, 1976, 98). Sličnu, još otvoreniju i „demokratskiju“ koncepciju uživanja predlaže Bart, posebno kada navodi da „tekst slasti izaziva svojevrsno stanje izgubljenosti, koje možda izaziva i neprijatno stanje, ali koje uzdrmava istorijske, kulturne, psihološke slojeve/pretpostavke čitaoca, konzistentnost ukusa, vrednosti i njegove memorije, postavlja u stanje krize njegov odnos sa jezikom“ (Barthes, 1975, 14). Uprkos tekstu zadovoljstva koji te ispunjava, koji ti poklanja euforiju, teksta koji dolazi iz kulture i ne raskida odnose sa njom, Bart govori i o *jouissance* – o ekstazi koja može dovesti do gubitka i rastvaranja identiteta. Zapravo, istinsko bartovsko zadovoljstvo dolazi iz kreativog procesa *pisanja* i *čitanja*, od stvaranja i re-kreiranja „realnosti“ putem stvaranja i re-kreiranja kodova i njihove međusobne igre.

Međutim, u književnom ratnom diskursu *zadovoljstvo* i *želja* su povezane i uslovljene sa *sistemom moći* i *dominacije*, t.j. sa uživanjem u destrukciji i smrti. I to vredi gotovo bez izuzetka za sve navedene tekstove (**T1, T2, T3, T4, T5, T6 T7**). Stvarajući takav model sveta, gde je /etnički/ DRUGI radikalno zlo i ‘monstrum’, svojim rasističkim diskurzivnim strategijama, kao i imajući u vidu postavke **1.** i **2.**, možemo zaključiti da ovaj tip diskursa ima ne samo ogromnu simboličku moć u sklopu kulture, već isto tako i snažan potencijal stalne reaktuelizacije.

Na kraju, nameće se pitanje: da li su moguće strategije u okviru semio-etike ili diskurzivne etike kojima bi se ‘pacifikovao’ književni ratni diskurs? Teško je ponuditi odgovor na ovakvo i ovako postavljeno pitanje. Teško je takođe izbeći skepticizam u pogledu mogućnosti pronalaženja *terapije* koju priželjkuje Wodak (1989, XIV), čak i u pogledu idealnog modela komunikativne akcije koji predlaže Habermas (1998, 422), jer zapravo svaka normativna etička, socijalna, pravna i estetska racionalnost i premissa su ‘nemoćni’ u odnosu na strategije književnog /ratnog/ diskursa, čiji subjektu uvek nalaze prostora za ‘manevrisanje’, pozivajući se na drevnu *licencia poetica*, ili na savremene zahteve za *slobodom* i *kreativnim prostorom*.

Literatura:

ADORNO, T. (1973) *The Jargon of Authenticity* (Translate by Knut Tarnowski and Frederic Wiell). Evanston: Northwestern University Press.

AICHELE, G. (1997) *Sign, Text, Scripture – Semiotics and the Bible*. Sheffield: Sheffield Academic Press.

- ALLEN, I. L. (1983) *The Language of Ethnic Conflict*. New York: Columbia University Press.
- APADURAJ, A. (2008) *Strah od malih brojeva*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- ASURMENDI, M, ur. (2002) *Identitet i nasilje*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- BARTHES, R. (1975) *The Pleasure of the Text*. Trans. Richard Miller. New York: Hill and Wang.
- BILEFELD, U. (1998) *Stranci: prijatelji ili neprijatelji* (Prev. Drinka Gojković). Beograd: Biblioteka XX vek.
- BOURDIEU, P. (1991) *Language and Symbolic Power* (Ed. by John B. Thompson). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- BOURDIEU, P. (1995) *The Rules of Art* (Trans. by Susan Emanuel). Stanford: Stanford University Press.
- BUGARSKI, R. (1995) *Jezik od rata do mira*. Beograd: SlovoGraf.
- BUGARSKI, R. (2001) *Lica jezika*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- BURDIJE, P. (2003) *Pravila umetnosti – Geneza i struktura polja književnosti* (Prev. Vladimir Kapor i dr.). Novi Sad: Svetovi.
- ČOLOVIĆ, I. (2008) *Balkan – teror kulture*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- ĆOSIĆ, D. (2000) *Vreme zmija 1999-2000*. Beograd: Službeni glasnik.
- DELEUZE, G, Guattari, F. (1987) *A Thousand Plateaus – Capitalism and Schizophrenia* (Trans. Brian Massumi). Minneapolis/London: University of Minnesota Press.
- DERRIDA, J. (1992) *Acts of Literature* (Ed. Derek Attridge). New York and London: Routledge.
- ELŠTAJN, Dž. B. (1995) „Razmišljanja o ratu i političkom diskursu: realizam, pravedni rat i feminizam u nuklearno doba“. U: *Evropski diskurs rata*, priredio Obrad Savić. Beograd: Časopis Beogradski krug. 533-557.
- GOODMAN, N. (1978) *Ways of Worldmaking*. Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- FAIRCLOUGH, N. (1989) *Language and Power*. New York: Longman Inc.
- FOUCAULT, M, and Deleuze, G. (1977) "Intellectuals and Power". U: *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews*, edited by D. F. Bouchard. Ithaca: Cornell University Press.
- FOUCAULT, M. (1981) "The Order of Discourse". In *Untying the Text: A Post-Structuralist Reader*. Ur. Robert Young. Boston, London and Henley: Routledge&Kegan Paul.
- FUKO, M. (1998) *Treba braniti društvo – Predavanja na Kolež de Fransu 1976. godine* (Prev. Pavle Sekeruš). Novi Sad: Svetovi.
- FUKO, M. (2010) *Spisi i razgovori* (ur. Mladen Kozomara, prev. Ivan Milenković). Beograd: Fedon.
- HABERMAS, J. (1998) *On the Pragmatics of Communication* (Ed. Maeve Cooke). Cambridge/Massachusetts: The MIT Press.
- HORVAT, B. (1989) *Kosovsko pitanje*. Zagreb: Globus.
- JAKOBSON, R. (1966) *Lingvistika i poetika*. Beograd: Nolit.

- JAKOBSON, R. (1987) *Language and Literature* ((Ed. K. Pomorska and S. Rudy). Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University.
- JOHANSEN, J. D, i Larsen, S. E. (2002) *Signs in Use – An introduction to semiotics* (Trans. by Dinda L. Gorrée and John Irons). London, New York: Routledge.
- JOHANSEN, J. D. (2002) *Literary Discourse – A Semioic-Pragmatic Approach to Literature*. Toronto Buffalo London: University of Toronto Press.
- JUVAN, M. (2011) *Nauka o književnosti u rekonstrukciji* (Prev. Miljenka Vitezović). Beograd: Službeni glasnik.
- KRISTEVA, J. (1993) *Nations Without Nationalism* (Trans. by Leon S. Roudiez). New York: Columbia University Press.
- LEPENIS, V. (2009) *Kultura i politika* (Prev. Drinka Gojković). Beograd: Geopoetika.
- LOTMAN, J. (1976) *Struktura umetničkog teksta* (Prev. Novica Petković). Beograd: Nolit.
- LOTMAN, J. (2004) *Semiosfera – U svetu mišljenja – Čovek – tekst – semiosfera – istorija*. Novi Sad: Svetovi.
- Munčan, I, ur. (1999): *Kosovo – srpska sveta zemlja – Poetska antologija*. Temišvar: Savez Srba u Rumuniji.
- SCHJERVE, R. R. 1989. "Political Speech of Futurism and Italian Fascism". U: *Language, Power and Ideology – Studies in Political Discourse*. Ed. By Ruth Wodak. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- VAN DIJK, Teun A. (2008): *Discourse and Power*. Hampshire/New York: Palgrave Macmillan.
- VINCA, Agim (2008): *Letër Zotit – Poezi të zgjedhura* (Zgjedhi e përgatiti Rexhep Qosja). Tiranë: Botimet Toena, 2008.
- VIRILIO, Pol. 1995. "Čisti rat". U *Evropski diskurs rata*. Ur. Obrad Savić. Beograd: Časopis Beogradski krug.
- WODAK, Ruth ed. (1989): *Language, Power and Ideology – Studies in Political Discourse*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Anton Berishaj

Faculty of Philology

University of Prishtina

Literature as a War Discourse: Albanian and Serbian Writers in “the War of the Words”

Abstract:

This essay offers theoretical and explanatory model of the literary war discourse, which is described thorough its three seminal features: 1. Literary war discourse is a discourse that by necessity creates special referential relations with a particular contexts, that is with the real and symbolic power, politics and its actors, by way of replicating textual functions into context and particular rhetorical and semantic strategies, and thus by establishing a specific model of communication; 2. Literary war discourse is pervasive – in itself, under “its aegis”, it can encompass particular discourses – theoretical, religious, scientific, legal, politico-historical etc. Literary war discourse, as the war discourse in general, appears as overarching discourse, aiming (and to the large extend succeeding) to reach even to the infinitesimal point of communicational space – and one which rules this space excluding the Other from it, depriving the Other actors and Different discursive action (that would enable for the projection and creation of different political decisions) from their space; 3. Literary war discourse is a cannibalistic discourse – discourse that symbolically eats its “subject”, as well as other texts and discursive subjects whose decisions do not belong to the field of war discourse, by creating a pervasive referential framework (Goodman, 1978), always, of course, taken in the relations and functional proportions under 1 and 2. The real “subject” of this discourse is the destruction of Other, devouring the life of Others and finding jouissance and eros (Barthes, 1975) in that “devouring”.

Key words:

discourse, literary war discourse, counterdiscourse, model of communication, figures of power

**Ima li saradnje
posle svega:
kulturalne i političke
prakse preko
granice**

